

**КЛАСИФІКАЦІЯ ЛАНДШАФТІВ ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ
ДЛЯ ЦІЛЕЙ ГЕОЕКОЛОГІЧНОГО ОБГРУНТУВАННЯ
ПРОЕКТІВ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

Гаєриленко О.П.

Викладені пропозиції щодо класифікації природно-територіальних комплексів (ПТК), в різному ступені перетворених діяльністю людини, яка проводиться за сукупністю природних і антропогенних чинників їхнього формування. Така класифікація відображає ступінь просторової ландшафтної диференціації території з урахуванням функціональної ролі ПТК у структурі природокористування регіону; у зв'язку з цим її можна визначити як структурно-функціональну.

Ключові слова: класифікація, ландшафт, природокористування, типологія, функціонально-генетичний принцип, функціональний тип ландшафту, функціональна структура.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ. Класифікація в загальному розумінні – це поділ на групи чи категорії об'єктів, однорідних з будь-якого погляду та однакових за рангом. Ландшафти класифікують, насамперед, за їхніми головними ознаками – генетичними, структурно-морфологічними, функціональними. Саме літогенна основа визначає відособлення різних ландшафтів, особливості формування їхнього рельєфу, гідрокліматичних умов та розвитку біотичних компонентів. Літогенна основа відіграє вирішальну роль у диференціації ландшафтів на морфологічні частини, тобто ділянки з різними гідротермічними умовами, видами рослинності та процесами ґрунтоутворення.

Проблема полягає в тому, що при створенні класичних класифікацій, як правило, не враховуються ступінь антропогенної трансформації сучасних ландшафтів та ті види природокористування, які переважають в них на даному етапі розвитку суспільства і господарства. Класифікація природно-територіальних комплексів (ПТК), в різному ступені перетворених діяльністю людини, проводиться за сукупністю природних і антропогенних чинників їхнього формування. Така класифікація відображає ступінь просторової ландшафтної диференціації території з урахуванням функціональної ролі ПТК у структурі природокористування регіону; у зв'язку з цим її можна визначити як *структурно-функціональну*. Необхідно, однак, враховувати динамічність функціонального призначення ландшафтів, тому класифікація підлягає періодичному коригуванню (коректуванню).

ОСТАННІ ДОСЛІДЖЕННЯ І ПУБЛІКАЦІЇ. Питанням класифікації і типології ландшафтів присвячено багато наукових праць. Так, О.Г. Ісаченко (1991) вважає тип ландшафтів вищою класифікаційною категорією [2]. Тип об'єднує ландшафти, що формуються в певних гідротермічних умовах і характеризуються спільними загальними рисами своєї структури. Типи ландшафтів з урахуванням перехідних ознак у їхній структурі поділяють на підтипи. Наступною класифікаційною одиницею вважається клас ландшафтів, серед яких розрізняють рівнинний і гірський класи ландшафтів. Наступною класифікаційною категорією є вид

ландшафтів, котрий об'єднує ландшафти, що мають спільні ознаки у своєму генезисі, структурі і морфології. Інші дослідники стверджують, що основоположним чинником відособлення ландшафтів виступає геолого-геоморфологічна основа, і тому генетична система класифікації ландшафтів повинна опиратися на неї [4]. Класифікуючи ландшафти України, враховують їх походження, історію розвитку, взаємозв'язки між компонентами, ступінь змінності під впливом діяльності людини, закономірності просторової диференціації [3, с. 220].

НЕВИРІШЕНІ ЧАСТИНИ ПРОБЛЕМИ. Не дивлячись на багатий досвід класифікації ландшафтів України, все ж такі певні питання залишаються невирішеними. Це, насамперед, стосується геоекологічних досліджень для цілей обґрунтування регіональних схем і проектів природокористування. Виходячи із загальної схеми подібних досліджень, незалежно від масштабу проектування, класифікація ландшафтів планувальної території здійснюється після створення ландшафтної карти і схеми ландшафтного районування, визначення ступеню антропогенної перетвореності ПТК, проведення функціональної оцінки і ландшафтно-функціонального зонування проекрованої території. Така класифікація має дещо прикладний характер; саме це й відрізняє її від класичних класифікаційних схем.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ. Виходячи з вищевказаного, основною метою представленого дослідження є розробка класифікації сучасних ландшафтів лісостепової зони України для цілей геоекологічного обґрунтування схем і проектів природокористування. Така класифікація проводиться з урахуванням просторової ландшафтної структури території, ступеню антропогенної перетвореності ПТК, переважання тих чи інших геотехсистем в межах ландшафтних класифікаційних одиниць.

ОСНОВНИЙ МАТЕРІАЛ ДОСЛІДЖЕННЯ. Ландшафтна структура лісостепу України характеризується чіткою визначеністю зональних і внутрішньозональних (провінційних) відмінностей ПТК. Ландшафти даної території відносяться до *класу рівнинних східноєвропейських*, у межах якого тут виділяються *підкласи височин і їхніх схилів, підвищених рівнин і низинних рівнин*. Їхньою характерною рисою є приуроченість до Українського кристалічного щита, Дніпровсько-Донецької тектонічної западини та західного схилу Воронезького кристалічного масиву.

Лісостеповий тип ландшафтів виділяється всередині класу рівнинних східноєвропейських за оптимальним співвідношенням тепла і вологи, що зумовлює зональний розподіл ґрунтового і рослинного покриву, протікання фізико-географічних процесів тощо. Цей тип ландшафтів сформувався переважно на лесових породах. Лісостепові ландшафти поділяють на *північно-* та *південнолісостепові* [3]. Перші характеризуються достатньою зволоженістю, переважанням сірих лісових ґрунтів та опідзолених чорноземів на легкосуглинистих лесових породах. Південнолісостепові ландшафти сформувалися під впливом збільшення посушливості клімату, глибини залягання ґрунтових вод на середньосуглинистих лесових породах і лесах. Тут переважають чорноземи типові, сформовані під лучно-степовою рослинністю.

Відповідно до генетичних типів рельєфу виділяють чотири *роди* ландшафтів: 1) денудаційний; 2) акумулятивно-денудаційний; 3) ерозійно-акумулятивний; 4) акумулятивний. Кожний тип і підтип ПТК має характерний для нього набір *видів* ландшафтів, які відрізняють структуру зональних підрозділів. Кожен вид ландшафтів відрізняється характерним для нього набором ландшафтних *місцевостей*. Природні закономірності просторової ландшафтної диференціації території розкриваються через аналіз палеоландшафтних умов формування її сучасних ПТК, взаємодії історично обумовлених ландшафтоутворюючих і ландшафтоперетворюючих чинників, а також зональних і внутрішньозональних відмінностей в ландшафтній структурі.

В основу класифікації покладений інтегральний *функціонально-генетичний принцип*, що відображає зв'язок ПТК із їхнім функціональним використанням. При цьому виділяють основні функціональні типи та підтипи ландшафтів. Для кожного *функціонального типу* характерно переважання видів природокористування, які різко відрізняються насиченістю технічними елементами та їх силою впливу на природу. Для *функціональних підтипів* ландшафтів відмінності пов'язані переважно із технологією природокористування в межах типу. У класифікаційній матриці кожній ландшафтній одиниці відповідає її функціональний тип, підтип або їхнє сполучення.

Оскільки ландшафт виконує, як правило, одразу декілька функцій, можна зробити такий важливий висновок: кожному виду природокористування відповідає своє функціональне і територіальне сполучення цілей, методів та видів впливу на ландшафт [1]. Але треба пам'ятати, що вид природокористування і функціональний тип ландшафту, хоч і взаємопов'язані, але це не одне й те ж. *Функціональний тип ландшафту* – це результат процесу природокористування, його технології і тривалості, він відображає просторово-часові форми природокористування; він включає навіть ті ландшафти, які не піддаються безпосередньому антропогенному впливу [5]. Найбільш різноманітно вплив на ландшафт проявляється на першому етапі освоєння його ресурсів, коли й формується певний вид перетвореного ландшафту.

Функціональний тип ландшафту прийнято вважати основною класифікаційною одиницею сучасних ландшафтів, які піддаються виробничому впливу (навантаженню), що призводить до їх помітних перетворень. Він утворює перший (верхній) рівень класифікації (табл.). На другому рівні враховується специфіка виробничого використання території через зонально-провінційні ознаки та властивості природного ландшафту. На наступних рівнях класифікаційні одиниці виділяють шляхом урахування ступеню антропогенної перетвореності природного ландшафту. Виділяють такі основні *соціальні функції ландшафтів*: 1) заповідні; 2) мисливсько-промислові; 3) лісогосподарські; 4) рекреаційні; 5) луки і пасовища; 6) землеробські (у тому числі меліоративні); 7) водогосподарські; 8) селітебні; 9) дорожні; 10) промислові; 11) гірничопромислові; 12) ті, що не використовуються [5]. Цей ряд функцій розміщений в порядку загального збільшення інтенсивності природокористування і, звичайно, глибини зміни природних ландшафтів.

Названі типи територіально сполучаються між собою, іноді “накладаються” один на одного і утворюють певні регіональні одиниці – своєрідні господарчі “агломерації” антропогенно перетворених ландшафтів. Це, наприклад, урбанізовані

(сполучення селітебних, промислових, рекреаційних, транспортних геотехсистем) та сільськогосподарські (сполучення землеробських, лучно-пасовищних, селітебних, транспортних) типи. При сполученні типів їх функціональні властивості не зникають, але ці “агломерації” являють якісно інші системи, в яких сполучаються функціональні, виробничі зв’язки між різними видами природокористування на певній території. Функціональна структура “агломерацій” є їх найважливішою характеристикою.

Крім типів, також необхідно виділяти *функціональні підтипи та види* ландшафтів [1]. Так, в селітебному типі виділяють міські та сільські підтипи, в рекреаційному – природно паркові, лісопаркові, курортно-паркові тощо. При виділенні класифікаційних одиниць враховуються їх сутнісні ознаки. Наприклад, полезахисні лісосмуги створюються для вдосконалення польових ландшафтів і тому є невід’ємним елементом цих ландшафтів, а не лісогосподарських, з якими мають природну спільність. В даному випадку лісосмуги виступають як угіддя польового ландшафту. Таким чином, *загальна класифікаційна схема* має наступний вигляд: функціональний тип використання ландшафту – зонально-провінційна специфіка типу використання (підтип) – регіональні відмінності у ступені перетвореності ландшафтів (вид) – місцеві особливості перетворення ландшафту у зв’язку з технологією природокористування.

Таблиця.

Функціональна типологія лісостепових ландшафтів України

Тип	Підтип	Вид
1. Гірничопромисловий	1.1. Кар’єрно-відвальний	
	1.2. Шахтний	
2. Промисловий	2.1. Об’єкти металургійного профілю та підприємства хімічної і нафтохімічної промисловості	
	2.2. Теплоелектростанції, об’єкти промисловості будівельних матеріалів, підприємства машинобудування та целюлозно-паперової промисловості	
	2.3. Підприємства легкої і харчової промисловості	
3. Селітебний	3.1. Міський	Великі міста; малі міста.
	3.2. Сільські та селищні міського типу	
	3.3. Геотехсистеми, призначені для знешкодження відходів	Звалища промислових відходів; звалища побутових відходів.
4. Транспортний	4.1. Площовий	Аеропорти, залізничні вокзали, річкові і морські порти.
	4.2. Лінійний	Автомобільні дороги і залізниці, магістральні трубопроводи, судноплавні канали, ЛЕП.
5. Сільськогосподарський	5.1. Землеробський	Зропуваний; незропуваний.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЛАНДШАФТІВ ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ...

Тип	Підтип	Вид
	5.2. Скотарський	Лучно-пасовищний; тваринницькі комплекси.
	5.3. Садівницький	
6. Водогосподарський	6.1. Промислового і комунального водопостачання	Гідротехнічні комплекси при промислових підприємствах; спеціальні комплекси при електростанціях; комплекси, призначені для задоволення потреб у воді населених пунктів.
	6.2. Водотранспортний	
	6.3. Рибогосподарський	
	6.4. Водно-меліоративний (гідромеліоративний)	Магістральні та розподільні канали, колекторно-дренажна мережа, греблі, водосховища тощо.
	6.5. Комплексного призначення	Гідротехнічні системи, основу яких складають водосховища на річках.
7. Лісгосподарський	7.1. Експлуатаційно-заготівельний	
	7.2. Природоохоронно-захисний	Рекреаційного профілю (зелені зони навколо міст і селищ, окремі лісопарки, парки та сквери); ліси природно-заповідного фонду; для захисту окремих компонентів ландшафту (водоохоронні ліси по берегах річок, озер і водосховищ).
8. Рекреаційний	8.1. Лікувальний	
	8.2. Оздоровчий	
	8.3. Спортивний	
	8.4. Пізнавальний	
9. Природоохоронний	9.1. Поліфункціональні загальнодержавного значення	Національні природні парки, природні і біосферні заповідники – складові національної екомережі України.
	9.2. Монофункціональні місцевого значення	

Висновки. Отже, природні закономірності просторової ландшафтної диференціації території розкриваються через аналіз палеоландшафтних умов формування її сучасних ПТК, взаємодії історично обумовлених ландшафтоутворюючих і ландшафтоперетворюючих чинників, а також зональних і внутрішньозональних відмінностей в ландшафтній структурі.

В основу класифікації ландшафтів, яка виконується для цілей геоecологічного проектування, покладений інтегральний функціонально-генетичний принцип, що відображає зв'язок ПТК із їхнім функціональним використанням. При цьому виділяють основні функціональні типи та підтипи ландшафтів. У класифікаційній

матриці кожній ландшафтній одиниці відповідає її функціональний тип, підтип або їхнє сполучення. Щодо майбутніх перспектив досліджень, то вони залежать, насамперед, від зацікавленості проєктувальників у цінній ландшафтознавчій інформації щодо проєктованих регіонів.

Список літератури

1. Гавриленко О.П. Геоecологічне обґрунтування проєктів природокористування: Підручник. – Вид. 2-е, випр. і доп. – К.: Ніка-Центр, 2007. – 432 с.
2. Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование. – М.: Высшая школа, 1991. – 368 с.
3. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. – К.: Знання, 2005. – 511 с.
4. Міллер Г.П., Петлін В.М., Мельник А.В. Ландшафтознавство: теорія і практика: Навч. посібн. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 172 с.
5. Шищенко П.Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании. – К.: Фитосоцицентр, 1999. – 284 с.

***Гавриленко Е.П.* Классификация ландшафтов лесостепи Украины для целей геоecологического обоснования проєктов природопользования**

Изложены пропозиции, касающиеся классификации природно-территориальных комплексов (ПТК), в разной степени преобразованных деятельностью человека. Классификация проводится по совокупности природных и антропогенных факторов их формирования. Такая классификация отображает степень пространственной ландшафтной дифференциации территории с учетом функциональной роли ПТК в структуре природопользования региона; в связи с этим ее можно определить как структурно-функциональную.

Ключевые слова: классификация, ландшафт, природопользование, типология, функционально-генетический принцип, функциональный тип ландшафта, функциональная структура.

***Gavrylenko O.P.* Ukraine forest-steppe landscapes classification for geoecological substantiation of nature management projects aims**

Propositions of anthropogenic transformed landscapes classification are presented. Classification carries out by natural and anthropogenic factors of landscapes forming. Such classification represents degree of spatial landscape differentiation with landscapes functional role in region nature management structure. So this classification is named structure-functional.

Key words: classification, landscape, nature management, typology, functional-genetic principle, landscape functional type, functional structure.

Статья поступила в редакцию 25.07.2008 г